

Izabela Lis-Wielgosz
Adam Mickiewicz University in Poznań
liswielg@amu.edu.pl
ORCID: 0000-0001-8612-1118

Data przesłania tekstu do redakcji: 06.12.2019
Data przyjęcia tekstu do druku: 22.12.2020

**Święte i doczesne... ciało,
czyli o somatycznym wymiarze narracji
Smilja Marjanović-Dušanić, *Свето и пропадљиво.
Тело у српској хагиографској књижевности,*
Балканолошки Институт САНУ, Посебна Издања
135, Издавачко Предузеће Клио, Београд 2017, 434 s.**

ABSTRACT: Lis-Wielgosz Izabela, *Święte i doczesne... ciało, czyli o somatycznym wymiarze narracji* (Holy and Worldly... Body, Somatic Dimension of Narration). "Poznańskie Studia Slawistyczne" 18. Poznań 2020. Publishing House of the Poznań Society for the Advancement of the Arts and Sciences, Adam Mickiewicz University, pp. 291–303. ISSN 2084-3011.

The article briefly presents a series of problems discussed in the dissertation entitled *Свето и пропадљиво. Тело у српској хагиографској књижевности* (*Holy and Worldly. Body in Serbian Hagiographic Literature*) by Smilja Marjanović-Dušanić. Dedicated to a wide professional and non-professional audience, the book in question is a significant scientific work since it refers not only to the historical, but also to the anthropological and culturological description related to the activity of decoding of such essential socio-cultural category like body. Considered as a highly complex phenomenon, body is a sign generated by the realm of various traditions and discourses which render different cultural modes or primary and secondary contexts; it might be also conceived as a distinctive signature of given time-space, community and cultural system. It will not be an exaggeration to say that the dissertation is an extremely interesting and indeed outstanding study of the subject which impresses with its high cognitive value and research rank. What is more, it offers a serious and objective view of the convoluted and multidimensional cultural phenomenon and identity construct.

KEYWORDS: body; holy; worldly; somatic dimension; Serbian hagiographic literature; cultural phenomenon

Szeroko rozumiana współczesna refleksja humanistyczna, koncentrując się na zróżnicowanej problematyce, niejednokrotnie podejmuje kwestie zarówno ważne, jak też po prostu modne w danej perspektywie temporalnej, nurcie metodologicznym, przestrzeni badawczej i komunikacyjnej.

Atrakcyjność pewnych tematów zdaje się być niejako stałą i oczywistą kategorią rozważań humanistycznych, dokumentuje i ugruntowuje bowiem określoną sytuację oraz tradycję badawczą, nade wszystko zaś poświadcza nieustanną cyrkulację i interferencję pojęciową, komunikację intelektualną; odzwierciedla kontynuację, interdyscyplinarność i nowatorstwo badań. Rzecz jasna nie istnieje jedna spójna definicja tzw. modnego problemu czy zagadnienia, choć można mówić o pewnych wyznacznikach ich popularności, i tak:

po pierwsze, tematy modne wywołują u czytelników potrzebę naśladowania, dana metodologia czy sposób humanistycznego myślenia okazują się na tyle interesujące, że ten, kto zapoznał się z nimi, postanawia wykorzystać je w swoich pracach. Po drugie, tematy modne obecne są początkowo w określonych środowiskach i wspólnotach, a potem rozprzestrzeniają się na inne grupy. To rozplenienie, a nawet dyseminacja pojęć sprawia, że na przykład terminy z zakresu literaturoznawstwa mogą być z powodzeniem wykorzystywane w historiografii, socjologii czy psychologii. Po trzecie, temat modny, nawet jeśli powstał przez przypadek, zawsze skupia wokół siebie grupę specjalistów, naukowców, która inicjuje późniejsze naśladownictwo. Po czwarte wreszcie, tematy modne w humanistyce mają margines indywidualności – są dostosowane do potrzeb konkretnych odbiorców, badacze mogą korzystać z bogatego repertuaru metodologicznego oraz teoretycznego, istnieje bowiem pewne zaplecze, podbudowa – ale bardzo wiele zagadnień pozostaje w kwestii interpretacji (Grajewski, Osiński, Szwa-grzyk, Tański, 2015, 10).

Warto nadmienić, że owe znaczniki „modności” zwykle towarzyszą problemom o wymiarze fundamentalnym i uniwersalnym, zajmującym i określającym myśl humanistyczną, którą traktuje się wszak w kategoriach refleksyjności, dyspozycji refleksyjnej, refleksji asystującej *conditio humana* czy wprost rzecz ujmując, „refleksji, której przedmiot stanowi sama refleksyjna istota” (za: Łebkowska, 2017, 244).

Wyjątkowo modnym i od wielu lat obecnym w humanistyce zagadnieniem jest ciało i cielesność, które najpierw na gruncie antropologii historycznej i historii mentalności rozwijanej w ramach tzw. szkoły *Annales* niejako doczekało się wydobycia z odmętów zapomnienia (v. Le Goff, Truong, 2018; Shilling 2010), a w kolejnych latach i środowiskach naukowych istotnie zrewaloryzowane stało się jedną z kluczowych kategorii, tworząc „barwny pejzaż dla otwartej dyskusji nad swoim w istocie zwielokrotnionym, przedmiotowym, podmiotowym i spersonalizowanym istnieniem” (Sekita, 2012, 9).

W ów fascynujący nurt humanistycznych badań nad ciałem i cielesnością wpisuje się publikacja, której tytuł można by na język polski tłumaczyć ogólnie, choć ekwiwalencja przekładu może być znacznie szersza, jako: Święte i doczesne. Ciało w serbskiej literaturze hagiograficznej. Przywołana serbskojęzyczna publikacja pt. *Свето и пропадљиво. Тело у српској хагиографској књижевности*, wydana przez Instytut Bałkanologiczny Serbskiej Akademii Nauk i Umiejętności, to jedna z najnowszych rozpraw naukowych Smilji Marjanović-Dušanić, belgradzkiej profesor historii, znakomitej slawistki, znawczyni dziejów, kultury i piśmiennictwa średniowiecznej Serbii, a w ogólności kulturowego obszaru wschodniochrześcijańskiego, w tym bizantyńskiego. Warto odnotować fakt, że omawiane studium w oczywisty sposób, spójnie i harmonijnie sytuuje się w granicach dotychczasowego dorobku badaczki, na który składa się wiele wybitnych, uznanych wręcz za kanoniczne, opracowań monograficznych z zakresu mediewistyki (są to choćby takie publikacje zwarte, jak: *Владарске инсигније и државна симболика у Србији од 13. до 15. Века*, 1994; *Владарска идеологија Немањића*, 1997; *Свети краљ*, 2007; *Remanier, métaphraser: fonctionset techniques de la réécriture dans le monde byzantin* we współautorstwie z Bernardem Flusinem i Jean-Claude'em Cheynetem, 2011; *Daily life in Medieval Serbia* wspólnie z Markiem Popoviciem i Danicą Popović, 2016; *L'écriture et la sainteté dans la Serbie médiévale. Étude d'hagiographie*, 2017 itd.).

Prezentowana a zarazem dedykowana szerokiemu gronu profesjonalnych i niewyspecjalizowanych odbiorców książka stanowi ze wszech miar ważną propozycję naukową jako nie tylko historyczna, lecz przede wszystkim antropologiczna, kulturologiczna deskrypcja i deszyfracja jednej z kluczowych kategorii społeczno-kulturowych jaką jest ciało – pojemny semantycznie znak generowany, negocjowany i instrumentalizowany w nurcie zróżnicowanych tradycji, w toku wielorakich dyskursów przebiegających w rozmaitych trybach modalnych, kontekstach prymarnych i wtórnych; wreszcie także wyrazistej sygnatury danej czasoprzestrzeni, wspólnoty i systemu kulturowego. Nie będzie przesadną konstatacją, że rozprawa stanowi wyjątkowo interesujące, a w rzeczy samej wybitne studium tematologiczne, imponujące dzieło o wysokim walorze poznawczym i randze naukowo-badawczej, poważną i obiektywną propozycję oglądu skomplikowanego, wielowymiarowego fenomenu kulturowego

i konstruktowi tożsamościowego. Nie będzie też zbyt daleko idącą antycypacją wskazanie jej ważnego, kanonicznego miejsca w obszarze badań mediewistycznych, slawistycznych, bizantynistycznych, a szerzej i kulturologicznych, istotnej pozycji oraz twórczej roli inspirującej wielu badaczy do dyskusji, dalszych eksploracji i rozmaitych deskrypcji problemu.

Wyrażone na wstępie komplementy zdają się w pełni uprawnione, a wręcz imperatywne ze względu na doniosłość omawianej monografii, z uwagi na jej wysoce dyskursywny walor i poznawczy potencjał, wreszcie także z racji tego, że jest ona na gruncie slawistycznej mediewistyki pierwszą tak obszerną, syntetyczną a zarazem pogłębioną prezentacją pojęcia ciała, zjawiska cielesności w dawnej (serbskiej) kulturze – narracji hagiograficznej, ale też ikonograficznej czy nawet w tym konkretnym przypadku swoistej referencji ideologicznej. W ten sposób rozprawa włącza się także w nurt współczesnej humanistyki, której jednym z intensywniej eksploatowanych pól i atrakcyjnych tematów jest wszak cielesność, a najbardziej żywą refleksją nad ciałem jako miejscem rodzenia się znaczeń, nośnikiem sensu i źródłem podmiotowości kultury, tożsamości wspólnoty itd. (v. i.e. Szpakowska, 2008; Łeńska-Bąk, Sztandara, 2008; Drwięga, 2002; Jakubowska, 2009; Bakke, 2000; Matuszewski, 2012; Rachwał, Więckowska, 2012). Warto nadmienić, że niejako z racji upodmiotowienia literackiego materiału źródłowego, ze względu na skoncentrowanie refleksji wokół narracji hagiograficznej, studium Smilji Marjanović-Dušanić w oczywisty sposób można lokować w obszarze współcześnie modnych i niezwykle inspirujących badań nad ciałem jako kategorią interpretacyjną i narzędziem dyskursu, generatorem metafor wiodących ku somatyzacji świata, a przez to też odczytywać choćby w kluczu somatopoetyki, którą Anna Łebkowska definiuje jako

zasady i sposoby uobecnienia się kategorii cielesności w dyskursach kulturowych, zwłaszcza w literaturze, jako relacje między językiem i ciałem, między ciałem i literaturą [...] literatura szuka sposobów wyrażenia ciała, szuka ich też nauka o literaturze. Tak więc ciało funkcjonuje tu jako kategoria interpretacyjna i jako – by tak rzec – narzędzie badawcze. Instrumentarium łączy się tym samym z przedmiotem badań i uzależnione jest od aktualnej sytuacji epistemologiczno-kulturowej. Somatopoetyka podlega tym samym nieustannym zmianom, w zależności od tego, jak zmieniają się sposoby interpretowania ciała przez dyskursy kulturowe, a także w zależności od tego, jak w danej epoce kategoria cielesności przyczynia się do rozumienia świata. Rzecz jasna – dzięki literaturze zagadnienia te nabierają dodatkowych znaczeń. I jeszcze jedno: świadomość

tych przemian łączy się z koniecznością nawiązywania do sytuacji badawczej, w jakiej obecnie się znajdujemy (Łebkowska, 2011, 11–27; v. też Łebkowska 2019).

Tego rodzaju kwalifikacja wydaje się w przypadku omawianej rozprawy zupełnie oczywista, a przez to nadająca jej status nowoczesnych studiów somatokulturowych. W tym świetle godny uznania jest nie tyle sam wybór – wszak modnej – tematyki, ile umiejętne zapanowanie nad niejednorodnym obszarem naukowej eksploracji; zaś na szczególne wyróżnienie zasługuje wyjątkowo trafna operacjonalizacja problemu badawczego, obiektywność refleksji, naukowy dystans, badawcza rzetelność, przenikliwość i narracyjna erudycja, do czego zresztą Autorka zdążyła już przyzwyczaić środowisko akademickie oraz szerokie grono odbiorców zainteresowanych słowiańskim czy w ogólności europejskim średniowieczem.

Rozprawa Smilji Marjanović-Dušanić stanowi semantycznie zasobne kompendium wiedzy, interdyscyplinarne studium w znakomity sposób prezentujące, łączące oraz porządkujące wiele zagadnień, zjawisk i koncepcji konstytutywnych, charakterystycznych dla staroserbkiej kulturosfery; implementujące przy tym zróżnicowane instrumentarium metodologiczne, a tym samym eksponujące współczesny stan badań nad ciałem i cielesnością. Jako taka jest owa propozycja pogłębionym ujęciem problemu, wytrawną syntezą i zwieńczeniem wieloletnich badań Autorki nad dziejami i kulturą dawnej Serbii jako systemem kręgu *Slaviae Orthodoxae* i komponentą przestrzeni wschodniochrześcijańskiej a szerzej także europejskiej. Najogólniej rzecz ujmując jest ona wyczekiwaną przez wielu finalizacją rozważań – tym razem somatycznie sprofilowanych – nad kwestiami historycznymi, kulturowymi, tożsamościowymi, etnicznymi, regionalnymi, geopolitycznymi, ideologicznymi czy też hagiologicznymi. Monografia stanowi nowe i konceptualnie autonomiczne ujęcie tematu, aczkolwiek w sposób naturalny zawiera wyraźne i nieskrywane odwołania do wcześniejszych badań własnych Autorki, co nie tylko uwiarygodnia, ale też wzbogaca i czyni refleksję spójną, sytuując ją w ramach całego – skądinąd imponującego – dorobku naukowo-badawczego.

Książka posiada przejrzystą, wysoce zintegrowaną, koherentną strukturę, której zasadnicze części stanowią: wstęp opatrzony tytułem *Тело и общество* (Ciało i społeczeństwo) intencjonalnie nawiązującym – co zostało *expressis verbis* i *in extenso* ujawnione – do głośnej publikacji Petera

Browna (*The Body and Society*), będący syntetycznym omówieniem, uzasadnieniem wyboru obszaru badawczego, zarysem podstawowych problemów i kierunków naukowej eksploracji; trzy rozdziały merytoryczne zawierające zasadniczą, wielopoziomą refleksję na temat ciała w tradycji chrześcijańskiej oraz dawnej kulturze i literaturze serbskiej (zatytułowane kolejno: *Место тела у хришћанској мисли и пракси* [Miejsce ciała w chrześcijańskiej myśli i praktyce], *Тело и сакрална енергија* [Ciało i sakralna energia], *Концепти тела у српском хагиографском наративу* [Konceptje ciała w serbskiej narracji hagiograficznej]); zakończenie pomyślane jako rozdział konkludujący i poszerzający refleksję, a może i swoisty prospektywny rekonesans, pt. *Меморија и топика пролазности* (Memoria i topika przemijalności) oraz streszczenie w języku angielskim, obszerny wykaz źródeł i opracowań, a także indeks osób i najważniejszych pojęć.

Odnosząc się do bestsellerowej publikacji Petera Browna (1988; 2006), czy też implementując jej tytuł, Autorka świadomie, możliwe, że w trybie swoistej gry słów – znaczeń i konceptów, wprowadza czytelnika w przestrzeń wyraźnie określoną – nacechowaną społecznie i kulturowo, a tym samym istotnie poszerza zakres semantyczny kategorii ciała/cieleśności, sytuując problem w konkretnym kontekście badawczym, osadzając w szeroko rozumianej historii i antropologii kulturowej. W tym aspekcie mowa o swoistej metaforze ciała, konstrukcie ukształtowanym w nurcie dyskursu mocy, wpływu i władzy¹; kategorii zmiennej i podlegającej nieustannej negocjacji społeczno-kulturowej, sytuowanej i percypowanej w szerokim horyzoncie, który można mianować *explicite* imagistycznym oraz imagologicznym (v. i.e. Cox Miller, 2009).

Zasadniczym celem tej książki, jak się wydaje, stało się przedstawienie, omówienie/wyjaśnienie zróżnicowanych, trwałych a nierzadko płynnych koncepcji cielesności oraz ich funkcji na przykładzie konkretnego systemu kulturowo-społecznego (modelu staroserbskiego z wyraźnym odwołaniem do tradycji wschodniochrześcijańskiej i ogólnoeuropejskiej), obecnych czy dominujących w nim struktur narracyjnych i obrazowych,

¹ Należy podkreślić, że Autorka odwołuje się do niektórych prac Michela Foucaulta, ale warto byłoby znacząco poszerzyć refleksję w kontekście koncepcji francuskiego, filozofa, historyka i socjologa (v. i.e. Mackiewicz, 2018).

w tym przypadku zarówno hagiograficznych, jak też ikonograficznych. Staroserbkie ujęcia czy też realizacje kulturowe, literackie, artystyczne zostały zatem zaprezentowane na znacznie szerszym tle, ukazane jako składowe bogatego i zróżnicowanego repertuaru kulturowo-społecznych odzwierciedleń fenomenu ciała (v. i.e. Belting, 2005, 302–319; Bagliani, 2003, 327–341; Coakley, 1997; Joyce, 2005, 139–158). W poszerzonym kontekście ujawnione, a wręcz intencjonalnie wyeksplikowane zostały również przestrzenie naukowych poszukiwań, wytyczone zasadnicze ścieżki wiodące ku zdefiniowaniu lokalnych/rodzimych – staroserbkich urzeczywistnień uniwersalnych idei i koncepcji dotyczących cielesności w dawnej kulturze. Kluczowymi stały się takie obszary i zagadnienia, jak chrześcijańska antropologia – refleksja skonstruowana wokół ciała i cielesności, towarzysząca czy wyrażająca ją praktyka kulturowa; w swej naturze dualna postawa mentalna dawnych chrześcijan wobec przestrzeni i czasu – istota oraz sposób percypowania przeszłości, teraźniejszości i przyszłości; manifestacje słowne i ikoniczne stanowiące systemy znakowe i oznaczające stosunek wobec problemu cielesności, wreszcie też pojęcie ciała jako swoistego *locum* emocjonalnego i ujęcia zbiorowych afekcji. W rozważaniach niemniej ważna pozostaje kwestia specyficznej i charakterystycznej dla średniowiecza konceptualizacji świata, ówczesnego postrzegania rzeczywistości w kategoriach widzialności i niewidzialności, w perspektywie ducha i materii; a także hierarchizacji zmysłowej percepcji świętości, sensorycznej synestezji oraz ich rytualnych, obrzędowych uzewnętrznień w sferze liturgicznej i kultycznej. Wszystkie powyższe węzły problemowe zostały wskazane i obszernie omówione w dwóch rozdziałach poprzedzających, jak się wydaje, zasadniczą część rozprawy, wobec której stanowią one klucz rozpoznania i rozumienia, tj. ideowy kontekst czy też swoiste pojęciowe spektrum znaczeniowe.

W rzeczy samej niejako centralną część rozprawy stanowi wywód na temat koncepcji ciała i jego projekcji w staroserbkiej narracji hagiograficznej (a także ikonograficznej), który składa się z trzech modułów wyodrębnionych jako specyficzne tropy deszyfracji i deskrypcji podmiotowej problematyki. Refleksja koncentruje się wokół fenomenu ciała w aspekcie świętości i doczesności, konstrukt eksponowanego w kategoriach wiecznego trwania i w opozycji do pojęcia przemijalności, grzeszności, śmiertelności, a także w odniesieniu do tradycyjnego – w przypadku

(dawnych) chrześcijan powszechnego – przeświadczenia o nienaruszonych cudotwórczych szczątkach/ciele świętego wybrańca, tj. relikwiach władcy, wojownika (Woja Chrystusowego), ascety i męczennika *versus* ciała grzesznika, odstępcy, wroga (v. i.e. Hahn, Klein, 2015; Freeman, 2011; Bagnoli, Klein, Mann, Robinson, 2011). Ponadto ukazuje komponenty i dominanty hagiograficznego portretu świętego, przedstawia jego czcigodne ciało jako zsemiotyzowaną figurę i nośnik znaczeń, odsłaniając atrybuty świętości i autorytetu w perspektywie ideologicznej, w odniesieniu do swoistego jej *axis*, czyli mitologemu państwowo-cerkiewnego (v. Марјановић-Душанић, 1997). Ciało jest więc prezentowane jako sfunkcjonalizowany znak kondensujący repertuar idei i motywów, służący ucieleśnieniu wyobrażenia postaci świętego choćby w roli Bożego daru i wybrańca, strażnika, patrona, obrońcy ojczyzny itd. Warto podkreślić, że ocena ciała świętego w optyce ideologicznej, a poniekąd też mito- i mne-mologicznej, okazała się o tyle korzystna i interesująca, o ile pozwoliła na skonstruowanie swoistej typologii ciała „obecnego” i „uosabiającego” w staroserbkiej narracji hagiograficznej (jak też ikonograficznej). Autorka wyróżniła podstawowe i frekwencyjnie najsilniejsze typy – koncepty somatyczne, zdefiniowała tzw. ciało hagiograficzne w odniesieniu do postaci historyczno-literackiej obdarzonej *hágios bios* (gr. ‘życiem świętym’, ‘życiem świętego’)², a tym samym do utrwalonych w tradycji kulturowej parenetycznych ujawnień i wzorów świętości. Na gruncie podstawowych koncepcji wyrażających kulturowo-społeczną postawę wobec ciała w aspekcie zarówno świętości, jak też grzeszności, wyeksponowała figuralne kategorie, wyróżniła zatem: *ciało panujące/triumfujące/bohaterkie*, *ciało niezwyknięte*, *ciało męczeńskie*, *ciało ascetyczne* oraz *ciało grzesznika* i *ciało wroga*. Ową wysoce skonceptualizowaną katalogizację nakreśliła Autorka przede wszystkim na gruncie tradycji kwantyfikujących staroserbką kulturę, literaturę i sztukę, sytuując ją w nurcie praktyki kulturowo-upamiętniającej, pośrednio konstruując w zgodzie z charakterystyczną sygnaturą władczo-mniszą/ascetyczną i władczo-martyrologiczną. Ponadto, częścią tej specyficznej ewidencji somatycznej uczyniła nie tylko ciała świętych herosów i wybrańców, ale też antybohaterów, grzeszników

² Czytać należy też dosłownie: życiorysem świętego – żywotem – opisem hagiograficznym (gr. *hágios* – ‘święty’, *bios* – ‘życie’, *gráphō* – ‘piszę’/ od *gráphein* – ‘pisać’).

i wrogów. W efekcie refleksja nad ciałem referencyjnym, „uobecnionym” i „uosabiającym”, jako istotnym komponentem narracji hagiograficznej (a również ikonograficznej), doprowadziła do ujawnienia jego statusu tropicznego znaku, sfunkcjonalizowania w procesie percepcji rzeczywistości kulturowej i duchowej, udziału w pojmowaniu i doświadczaniu *sacrum*, co Autorka wprost określiła mianem „korporalnego” przeżywania świętości. W tym miejscu warto zwrócić uwagę również na – wprawdzie niewyraźną bezpośrednio w refleksji, lecz wyłaniającą się z materiału źródłowego – swoistą symetrię konceptu somatycznego i narracji hagiograficznej czy ikonograficznej, nade wszystko zaś na pewną ich nadrzędną zależność od dyskursu i światopoglądu kulturowo-społecznego, a powtarzając za A. Łebkowską – na „uwikłanie ciała, po pierwsze, w procesy metaforyzacyjne związane z poznaniem świata, po drugie, w nakładane nań znaczenia” (Łebkowska, 2011, 16). Stąd też rozważać można problem ciała szerzej, tj. w kontekście relacyjnej i zmiennej somatopoetyki, podkreślając za autorką tej koncepcji, że

ciało – na co już od dosyć dawna zwraca się uwagę – jest kreowane i konstruowane przez kulturę, przez dyskursy instytucjonalne, przez sposoby przedstawiania, mówienia, zarządzania itd.; innymi słowy: konstrukty kulturowe nakładane są na ciało. Otóż takie właśnie pytania stały się obecnie głównym przedmiotem dociekań kulturowych, także literaturoznawczych. Obiektem badań jest bowiem dzisiaj ciało uzależnione od wielu systemów, opisane przez wiele dyskursów jednocześnie: wykreowane przez dyskurs medyczny, polityczny, religijny, przez konkretne ideologie; ciało uzależnione od systemów społecznych i systemów władzy, ujmowane poprzez konstrukty płci kulturowej właściwe dla danych społeczności (i to w wymiarze zarówno historycznym, jak i geograficznym). W konsekwencji wydobywa się tu fakt następujący: otóż ciało odbierane jest jako efekt poglądów na temat podmiotu, natury i wreszcie – kultury; z jednej strony interpretowane i wyjaśniane zgodnie z panującym światopoglądem, dyskursem naukowym, zasadami epistemologicznymi, filozoficznymi koncepcjami czasu i przestrzeni, a z drugiej objęte konkretnymi ograniczeniami, dyscyplinowane, zamknięte w porządku znaczeń, kontrolowane i kształtowane tak, by wpisywało się w wymogi swojej epoki kulturowej pod względem zwłaszcza płci, wieku, sytuacji społecznej, zgodności z przyjętą w danej sytuacji normą społeczną itd. (Łebkowska, 2011, 15–16).

Rzec można, że w ten – choć niewyartykułowany wprost, to znamionujący – sposób rozważania Smilji Marjanović-Dušanić wpisują się w nurt nowoczesnych badań nie tyle już nad somatycznym wymiarem narracji, ile somatyzacją świata w narracji semantycznej.

Prezentowana monografia włącza się w obszar nowoczesnej refleksji humanistycznej również poprzez pośrednie odwołanie do wciąż modnych i użytecznych studiów memorialnych (v. i.e. Confino, 1997, 1386–1403; Connerton, 1989; Cubitt, 2000; Nora, 1989, 7–24; v. też Assmann, 2008; Assmann, 2013; Erll, 2018). Finalna część omawianej rozprawy została bowiem poświęcona pamięci i topice, a ściślej rzecz ujmując, upamiętnianiu (memorializacji) świętych/świętości i wyrażaniu zjawiska przemijania/doczesności za pomocą repertuaru stałych obrazów, motywów i struktur retorycznych stanowiących świadectwo ciągłości i wspólnoty tradycji, a dodatkowo – jak się zdaje intencjonalna – ekspozycja Curtiusowskiego pojęcia topiki służyć ma nie tyle ujawnieniu lokalnego, rodzimego, ile ukazaniu nade wszystko konekcyjnego, uniwersalnego wymiaru staroserbkiej kultury (Curtius, 1997). Rozważania na temat pamięci, a w oczywisty sposób i egzemplifikacji świętości w topicznej i kultycznej narracji hagiograficznej oraz ikonograficznej obfitują w niezwykle ciekawe spostrzeżenia odnośnie do roli i miejsca ciała w procesie komunikacji kulturowej, w porządku definiowania rzeczywistości znakowej, w dualnym planie poznawczym, w systemie artykulacji wizji i emocji odzwierciedlającym fundamentalną postawę człowieka dawnego wobec tego, co święte/nadprzyrodzone/cudowne i tego, co doczesne/grzeszne/przemijalne. W tym miejscu należy poczynić życzliwą, choć nieco krytyczną uwagę, a tym samym wyrazić pewien czytelnicy i badawczy niedosyt, mianowicie zasygnalizować widoczną marginalizację samej relacji pamięci i topiki, którą należałoby wszak wyeksponować, choćby poprzez ukazanie bliskości funkcji, może też swoistej tożsamości figur i miejsc memorialnych oraz motywów i stałych miejsc (*loci communes*). Oczywiście brak takowego ujawnienia żadną miarą nie zuboża autorskiego osiągnięcia w zakresie prezentowanego problemu, a powyższe upomnienie należy traktować raczej jako postępującą swoistą oskomę odbiorczo-badawczą, niżli *de facto* krytykę.

Podsumowując owe siłą rzeczy ogólne i uproszczone recenzenckie dywagacje, a nade wszystko zachęty adresowane do potencjalnego czytelnika, należy z całą mocą i jednoznacznie orzec, iż rozprawa Smilji Marjanović-Dušanić zatytułowana *Свето и пропадљиво. Тело у српској хагиографској књижевности* to znakomite naukowe studium o staroserbkiej kulturze, literaturze i sztuce; stanowiące kompendium wiedzy

wpisujące się w nurt tradycyjnych i zarazem nowoczesnych badań nad kategorią kulturowej somatyczności, sytuujące się w ramach niezwykle dziś ożywionej dyskusji wokół ciała jako znaku refleksji antropologicznej, kulturologicznej czy też socjokulturowej. Co więcej, to po prostu książka inspirująca, wyśmienicie skonstruowana, to opowieść wartka i atrakcyjna, swoista wędrówka w krętej sferze wielo-znaczeń, wreszcie to pełna intelektualnych uniesień i wyzwzań ścieżka wiodąca czytelnika zarówno profesjonalnego (akademickiego), jak też niewyspecjalizowanego przez meandry skomplikowanej, polisemicznej, uwikłanej w wieloznakowość, nieco afektowanej, a nade wszystko przebogatej wyobraźni człowieka wieków średnich – twórcy i uczestnika nieoczywistej, umownej i dywergencyjnej rzeczywistości, kreatora, aktora i perceptora kulturosfery o substancjalnie jaskrawej dualności wyrażającej się w imaginacji – tytułowych – *świętości* i *doczesności*, rzecz można ukazujących ciało w strumieniu atrakcyjnej somatopoetyki, tj. prezentujących „ciało interpretujące, ciało interpretowane” (Łebkowska, 2011, 13).

Literatura

- Assmann, A. (2013). *Między historią a pamięcią. Antologia*. Red. M. Saryusz-Wolska. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego. <https://doi.org/10.31338/uw.9788323514497>.
- Assmann, J. (2008). *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*. Przeł. A. Kryczyńska-Pham. Red. R. Traba. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Bagliani, A.P. (2003). *The Corpse in the Middle Ages: the Problem of the Division of the Body*. W: *The Medieval World*. Red. P. Linehan, J.L. Nelson, London-New York: Routledge, s. 327–341.
- Bagnoli, M., Klein, H.A., Mann, C.G., Robinson, J. (red.) (2011). *Treasures of Heaven. Saints, Relics and Devotion in Medieval Europe*. New Haven–London: Walters Art Museum.
- Bakke, M. (2000). *Ciało otwarte. Filozoficzne reinterpretacje kulturowych wizji cielesności*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Belting, H. (2005). *Image, Medium, Body: A New Approach to Iconology*. „Critical Inquiry” no. 31/2, s. 302–319. <https://doi.org/10.1086/430962>.
- Brown, P. (1988). *The Body and Society. Men, Women, and Sexual Renunciation in Early Christianity*. New York: Columbia University Press.
- Brown, P. (2006). *Ciało i społeczeństwo. Mężczyźni, kobiety i abstynencja seksualna we wczesnym chrześcijaństwie*. Przeł. I. Kania. Kraków: Wydawnictwo Homini SC.

- Coakley, S. (red.) (1997). *Religion and the Body*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Confino, A. (1997). *Collective Memory and Cultural History: Problems and Method*. „The American Historical Review” no. 102/5, s. 1386–1403. <https://doi.org/10.2307/2171069>.
- Connerton, P. (1989). *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511628061>.
- Cox Miller, P. (2009). *The Corporeal Imagination. Signifying the Holy in Late Ancient Christianity*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. <https://doi.org/10.9783/9780812204681>.
- Cubitt, C. (2000). *Narrative and Memory in the Cult of Early Anglo-Saxon Saints*. W: *The Uses of the Past in the Early Middle Ages*. Red. M. Innes, Y. Hen. Cambridge: Cambridge University Press, s. 29–66. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511496332.003>.
- Curtius, E.R. (1997). *Literatura europejska i łacińskie średniowiecze*. Przeł. A. Borowski. Kraków: Universitas.
- Drwięga, M. (2002). *Ciało człowieka. Studium z antropologii filozoficznej*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Erlil, A. (2018). *Kultura pamięci. Wprowadzenie*. Przeł. A. Teperek, red. M. Saryusz-Wolska. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego. <https://doi.org/10.31338/uw.9788323534174>.
- Freeman, C. (2011). *Holy Bones, Holy Dust. How Relics Shaped the History of Medieval Europe*. New Haven: Yale University Press.
- Grajewski, L., Osiński, J., Szwagrzyk, A., Tański, P. (red.) (2015). *Tematy modne w humanistyce. Studia interdyscyplinarne*. Toruń: ProLog. Interdyscyplinarne Czasopismo Humanistyczne.
- Hahn, C., Klein, H.A. (red.) (2015). *Saints and Sacred Matter. The Cult of Relics In Byzantium and Beyond*. Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Jakubowska, H. (2009). *Socjologia ciała*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Joyce, R.A. (2005). *Archeology of the body*. „Annual Review of Anthropology” no. 34, s. 139–158. <https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.33.070203.143729>.
- Le Goff, J., Truong, N. (2018). *Historia ciała w średniowieczu*. Przeł. I. Kania. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia.
- Lebkowska, A. (2011). *Jak ucieleśnić ciało: o jednym z dylematów somatopoetyki*. „Teksty Drugie”, nr 4, s. 11–27.
- Lebkowska, A. (2017). *Autorefleksyjność współczesnych nauk humanistycznych i co powinno z tego wynikać*. „Teksty Drugie” nr 1, s. 244–252. <https://doi.org/10.18318/td.2017.1.20>.
- Lebkowska, A. (2019). *Somatopoetyka – afekty – wyobrażenia. Literatura XX i XXI wieku*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Leńska-Bąk, K., Sztandara, M. (red.) (2008). *Doświadczone, opisywane, symboliczne. Ciało w dyskursach kulturowych*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Mackiewicz, W. (2018). *Ciało i polityczność. Koncepcja cielesności w filozofii Michela Foucaulta*. Kraków: Universitas.

- Matuszewski, R. (red.) (2012). *Somatotes. Cieleśność w ujęciu historycznym*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Nora, P. (1989). *Between Memory and History: Les lieux de mémoire*. „Representations” no. 26, s. 7–24. <https://doi.org/10.2307/2928520>.
- Rachwał, T., Więckowska, K. (red.) (2012). *(Nad)użycia ciała w kulturze*. Toruń: Wydawnictwo UMK.
- Sekita, K. (2012). „*I w imię mięsa...*” – zamiast wstępu. W: *Somatotes. Cieleśność w ujęciu historycznym*. Red. R. Matuszewski. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, s. 7–10.
- Shilling, H. (2010). *Socjologia ciała*. Przeł. M. Skowrońska. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Szpakowska, M. (red.) (2008). *Antropologia ciała. Zagadnienia i wybór tekstów*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Марјановић-Душанић, С. (1997). *Владарска идеологија Немањића: дипломатичка студија*. Београд: Српска Књижевна Задруга.
- [Marjanović-Dušanić, S. (1997). *Vladarska ideologija Nemanjića: diplomatička studija*. Beograd: Srpska Književna Zadruga].